

УДК: 130.3: 27

Толстов І. В.

ФІЛОСОФІЯ ВОЛОДИМИРА СОЛОВЙОВА ТА ХРИСТІЯНСТВО

У статті розглянуто релігійну філософію В. Соловйова в контексті кризи сучасного християнства. Звернення до філософської спадщини мислителя допоможе сформулювати адекватну відповідь на виклики постмодернізму та відновити панівну роль християнства в культурі.

Ключові слова: *духовна криза, християнство, вседність, Софія, боголюдство.*

В статье рассматривается религиозная философия В. Соловьева в контексте кризиса современного христианства. Обращение к философскому наследию мыслителя поможет сформулировать адекватный ответ на вызовы постмодернизма и возобновить главенствующую роль христианства в культуре.

Ключевые слова: *духовный кризис, христианство, всеединство, София, богочеловечество.*

The article is about the religious philosophy of Vladimir Soloviev in the context of the crisis of modern Christianity. Philosophical heritage of thinker will help to formulate an adequate response to the challenges of postmodernity and resume the leading role of Christianity in culture.

The keywords: *spiritual crisis, Christianity, the concept of sobornost, Sophia, Godmanhood.*

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена тим, що сучасне християнство вже не здатне активно визначати подальшу долю культури, а отже, і той зміст, який вочевидь буде вкладатися в поняття «людина». І те, що сьогодні поряд з радикальним нігілізмом сучасної елітарної культури та бездумною позитивністю масової культури ще продовжує існувати християнська церква, а багато людей як і раніше вірять у Бога, саме по собі нічого не змінює в тому факті, що сил у сучасного християнства вистачає хіба що на власну консервацію. Більшість сучасних людей вже просто не звертають на християнство ніякої уваги, а спокійно і комфортно існують за його межами. Цю проблему не можна пов'язати ні з секуляризацією культури, ні з тим, що християнство, яке намагається зберегти важливу для нього абсолютну претензію на істинність та добро, на практиці перетворилося лише на одну з консервативних тенденцій культури, яка не дуже помітна на тлі панування всепоглинаючого плюралізму. Суть проблеми сьогодні – у маргіналізації християнства, у тому, що воно більше немає самоочевидного права, яке дозволяло йому користуватися презумпцією власної виняткової істинності та значущості для людського буття. А тому про визначну роль християнства у культурі говорити досить важко.

Як звернення до спадщини Володимира Соловйова допоможе нам відродити домінуючу роль християнства в культурі? Соловйов завжди глибоко усвідомлював той факт, що метафізична потреба в абсолютній істині та абсолютному добрі, які є атрибутами християнства, невід'ємно належить людській сутності та робить людину людиною. Тільки реальне панування християнства в культурі здатне взагалі змусити

більшість людей хоч якось співвідносити своє власне існування з абсолютним масштабом буття, яке так чи інакше в ньому представлене. Християнству слід серйозно враховувати досвід секулярної культури й реагувати на нього не тільки скаргами та самозаспокоєнням, але також і якісною філософською думкою. Одним з прикладів такої думки була релігійна філософія В. Соловйова, а тому, щоб створити нову, слід ретельно досліди інтелектуальну спадщину російського філософа.

Найбільш фундаментальними роботами, які присвячені розгляду релігійної філософії Володимира Соловйова, є дослідження філософів першої хвилі російської еміграції Е. Л. Радлова, Є. М. Трубецького, М. О. Лоського, В. В. Зеньківського, Г. В. Флоровського та відомого радянського філософа О. Ф. Лосева. Серед сучасних дослідників спадщини Соловйова, зокрема, слід виділити Н. С. Галковського, Є. В. Гутова, Є. В. Іванова, В. О. Кувакіна, С. С. Хоружого та ін.

Метою статті є дослідження філософської спадщини В. Соловйова та з'ясування її впливу на відродження сучасного християнства.

Учення Соловйова – це перша в Росії цілісна філософська система, що порівнюється з європейським класичним ідеалізмом. Вона є синтезом традиційних для європейської культури форм раціонального мислення з релігійно-містичним світоглядом. Основою цієї системи виступає концепція всеєдності, глибинний зміст якої полягає в тому, щоб затвердити християнство не тільки як форму особистої віри, але і як вихідну основу самої культури. За словами Соловйова, сенс концепту всеєдності полягає в тому, «щоб ввести релігійну істину у форму вільного розумного мислення» [6, с. 326]. Тобто трансформувати цю істину як інтуїтивне одкровення або як екзистенційно особистісний досвід-переживання в загально визнану субстанційну основу людського буття в рамках християнської цивілізації.

Оскільки ідея всеєдності визначає сутність філософської рефлексії Володимира Соловйова, розглянемо семантику розгортання концептуальних структур органічного синтезу всеєдності.

Поняття всеєдності переводить на онтологічний рівень космологічні інтуїції, які виникли в платонічній і християнській традиціях. Неоплатонізм постулює свою онтологію як ієрархічну систему. Плотін пов'язує шаблі цієї ієрархії еманацийним процесом, виводячи нижче з вищого. Єдине – «воно є», оскільки «бути» – означає бути єдиним. Єдине – не висловлена повнота, з якої все необхідне впливає. Від невисловленості та розрізненості Плотін переходить до числа. Це перший синтез єдності та розмаїття. Від числа йде перехід до Розуму, суб'єктивно-об'єктивної тотожності. Повнота буття виявляється як Світова душа. Зазначимо, що неоплатонічна тріада – це шаблі діалектичного процесу, що є безособовими сутностями, у той час як іпостасі християнської Трійці – не стільки діалектичні категорії, скільки особи, особистості. Ставлення іпостасі до світу як в акті створення світу, так і в акті приходу Сина Божого у світ не підлягають законам діалектичного саморуху категорій – це сфера вільної волі, сфера дива.

У трактаті «Про філософські начала цільного знання» Соловйов розкриває вчення про суще і буття, при цьому містичний реалізм входить у конфлікт з раціональним методом. Наслідуючи традиції німецького ідеалізму, філософ розглядає абсолют як єдність протилежностей. При цьому інобуття, за суттю тотожне буттю у

світі, входить до структури абсолюту як «своє інше». Розгляд Суцього відрізняється від розуміння Бога в християнській традиції, що припускає наявність нездоланої межі між Творцем і творінням. Але той, хто приймає принцип збігу протилежностей, повинен вибрати одне з двох: або відмовитися від онтологічного розходження добра і зла, або ввести зло, негативне в сам Абсолют як його момент, як це відбулося в Я. Бьоме, Ф. Шеллінга і В. Соловйова. «Було б неправильно назвати теорії Соловйова «християнською філософією», – пише В. Зеньківський, – у ній сильні й нехристиянські тони, у ній багато від пантеїзму. В. С. Соловйов був справді віруючою людиною... але в його синтетичний задум входило включення і таких ідей, які ніяк не сполучні з християнством» [3, с. 65]. Лосєв писав про те, що теоретичні роботи мислителя є класичними за формою, але небездоганні за змістом: Соловйову не вдалося уникнути пантеїстичних тенденцій.

У розумінні Абсолюту філософ спирається на пантеїстичну традицію й одночасно на догмат про Трійцю. Тринітарна структура Абсолюту виявляється для нього ключем до філософського дискурсу троїчності в різних життєвих сферах. Так, буття, за Соловйовим, містить у собі волю, уявлення й почуття; людська діяльність – життя, знання, творчість. Звідси всеєдність – єдність Блага, Істини й Краси.

Метафізика всеєдності містить у собі містико-богословський й естетичний аспекти, утверджуючи в Абсолютному початок краси. Для Соловйова важливі ці обидва аспекти метафізики, тому що він визнає можливість безпосереднього впливу трансцендентних сил на людину, ототожнюючи цей вплив з інтелектуальним спогляданням ідей. Останнє розглядається як пасивний стан (медіум), у якому не бере участь воля. Трубецької охарактеризував його філософію так: «Своєрідна риса філософії Соловйова... полягає в тому, що для неї вагоме загальне пізнання набуває містичного забарвлення одкровення, тим самим затемнюється свідомість специфічних здібностей як одкровення, так і пізнання» [8, с. 270–271]. Саме уможливило пізнання піднімає людину у вищу сферу буття. Інтелектуальна інтуїція як вища форма розуму, завдяки якій відкриваються вічні істини, здійснює прорив у трансцендентний світ, не доступний не тільки уяві, але й розумові.

Соловйов вважав найважливішим те, що в мистецтві, на відміну від пізнання, дійсно й матеріально здійснюється перетворення світу. Бердяєв писав про це: «У В. С. Соловйова було бачення цілісності, всеєдності світу, божественного космосу, у якому немає відділення частин від цілого, немає ворожнечі й розбрату, немає нічого відверненого та самостверджуючого. То було бачення краси, то був пошук перетворення світу й царства Божого» [1, с. 108]. Цільна істина є перемогою християнських ідей у майбутньому. Соловйов пов'язує її зі становленням Всесвітньої церкви, у якій, як у єдиній і нероздільній цілісності, зіллється все людство. Він має на увазі універсум Церкви, іменованій «Кафолічністю», і відзначає, що в ній зникнуть усі конфесії та національні особливості, суспільні становища, усе окреме та роз'єднане. Але єдність у Богові не одноманітна; це безумовна повнота всякого життя. «При природній несхожості людей – настільки ж неминучої, скільки й бажаної, було б дуже сумно, якби всі люди були духовно і фізично на одне лице, вони можуть бути рівні не самі по собі, а тільки через однакове своє співвідношення з чим-небудь іншим, загальним і важливим» [7, с. 510]. Таким вищим саме і є Церква, що

вводить кожного в Боголюдську цілісність.

Процес удосконалювання людини Володимир Соловйов вважає боголюдським: «Явище Боголюдини є не тільки опосередкована ланка між людиною природною та духовною, але має й більш глибокий зміст. Воно нерозривно пов'язано з усім світовим процесом, і з визначенням цього явища змінюється зміст і доцільність світобудови» [5, с. 86]. Розділяючи людину природну і духовну, філософ не вважає, що перша позбавлена елементів духовності. Однак ці елементи духовності в природній людині не здатні самі по собі вдосконалюватися. Для досягнення досконалості природна людина повинна бути освітлена благодаттю. Це висвітлення не скасовує природного походження людини, а вдосконалює або завершує її моральний принцип. Людина розглядається як необхідна умова й передумова Боголюдства.

Не заперечуючи самого факту еволюції, філософ у той же час заперечує принцип, «що вищі форми або типи буття відкриваються після нижчих, що вони суть твору або створення цих нижчих... кожна поява нового буття є... нове утворення власного позитивного змісту вищого типу... Виходить, що умова явища походить від природної еволюції природи, що розкривається від Бога» [4, с. 274]. Соловйов відзначає, що повнота християнства належить не до позабожественного світу як такого, але до світу, з'єданого з Богом, що діє в одному напрямку з Ним і втілює в часі його вічну сутність. Використання цієї Боголюбивої влади вимагає вільного підпорядкування й живого сприяння з боку всього людства. Ця ідея релігійної етики колективної людини розвинута філософом у роботі «Виправдання добра». Франк з цього приводу наголошував на тому, що російський світогляд, на противагу західному, містить у собі яскраво виражену філософію «Ми» або «Ми-філософію». Для неї останньою підставою життя духу, його сутності є «Ми», а не «Я». «Ми» мислиться не як вища єдність більшості «Я», що тільки приходить до синтезу, а як первинна дана нерозкладна єдність, з лона якої тільки і виростає «Я» і за допомогою якої це «Я» стає можливістю «Я» і «Ти».

У роботі «Філософські начала» Соловйов називає ідеальне людство Софією, що розділяється на Абсолютну Боголюдську Софію й Софію тварну. Вони пов'язані між собою таким чином, що Абсолютна Софія є модель для Божественної, а Божественна Софія виступає моделлю для тварної Софії. Коли в «Читаннях» у нього йдеться про людське суспільство й воно іменується Софією, то це – тварна Софія, яка в роботі «Росія і Вселенська Церква» буде ним іменуватися Душею Світу, повнотою або абсолютною всецілістю буття, універсальною субстанцією абсолютної єдності й Премудрістю Божою. Особистість Боголюдини, яка з'єднує в собі Божественну та людську природу, виступають парадигмою історії людства.

Справжньою сутністю Боголюдства мислитель вважає Церкву, яка реально поєднує людство з Богом. Усі церковні форми поєднуються в Єдину Всесвітню Церкву, де відбувається повнота синтезу східної й західної культури. Примирення двох культур прокладуть шлях філософському осмисленню духовної взаємодії Заходу та Сходу і проллють світло на так звану «російську ідею», виявлять місце Росії та її історичну роль у цьому процесі. Соловйов вважає, що Захід, Схід і Росія є «Три сили», які діють в історії людства: «Раз ми визнаємо існування і реальну єдність

людського роду, – а визнати його доводиться, тому що це є релігійна істина, виправдана раціональною філософією й підтверджена точною наукою, – раз ми визнаємо цю субстанцію найвищою єдністю, – ми повинні розглядати людство в його цілому, як велику збірку істот, жоден народ не може жити для себе, через себе, жити в собі, але життя кожного народу бере участь у загальному житті людства. Органічна функція, яка покладена на ту або іншу націю всього вселенського життя, – ось її щира національна ідея, передвічно встановлена в плані Бога про християнську єдність» [5, с. 275]. Після боговтілення вища людська єдність – всесвітнє тіло реальне – існує на землі в Боголюдстві. Воно не зовсім досконале, але воно існує. Як підкреслював Зеньківський, зміст історії через зусилля внутрішнього життя Боголюдства повинен стати єдиною метою всього людства.

У Соловйова багато справжніх прозрінь про зв'язок цілісності життя й цільного знання з секуляризацією культури. Побудова цілісної культури має власну діалектику, і це є побудова християнської культури, бо нам потрібно усвідомити, що західна культура нероздільна з нами. Але якщо «загальна теоретична мета людського полягає в тому, щоб зрозуміти зміст всесвіту, то ні нова філософія, ні нова наука не представляє нам шляхи досягнення цієї мети» [4, с. 247]. Зрозуміти зміст світу – означає, насамперед, зрозуміти внутрішнє й необхідне співвідношення між двома сторонами дійсного пізнання. Невдача європейського раціоналізму на цьому шляху зумовлена тим, що «великий розумовий розвиток нової Європи як у своєму чисто філософському, так і у своєму науковому розвитку страждає якимось первородним гріхом. Існує один вихід з цієї смуги розуму: відмовитися від корінної омани, тобто рішуче визнати, що й мертва речовина, і чисте мислення, всесвітній механізм і всесвітній силогізм суть лише відволікання нашого розуму, які самі по собі існувати не можуть, але мають дійсність тільки в іншому, від чого вони відвернені, у чомусь третьому, що не є безтілесна ідея» [6, с. 337–338]. Для Соловйова це є філософське визнання людським розумом тієї позитивної істини, що дається в Одкровенні: «Розум одержує тверду предметну опору і переносить філософію зі сфери людських уявлень у галузь Божественної істини» [6, с. 337–338].

Володимир Соловйову вдалося протиставити секулярній культурі свого часу адекватну критику цієї культури з релігійно-філософських позицій, яка ні в чому не поступалася їй. І саме в цьому відношенні у Соловйова є чому повчитися. Можна вважати утопічним його прагнення до всеосяжного синтезу всіх тенденцій релігійного та філософського життя в межах «вселенського вчення», яке було своєрідним прикладом застосування ключової для філософа ідеї «всеєдності» до долі культури. Але неможливо заперечувати, що багато в чому завдяки заслугам Соловйова християнська думка у формі філософії всеєдності на якийсь час знову стала рушійною силою для розвитку культури в цілому.

Таким чином, нова релігійна філософія, біля витоків якої стояв Соловйов, виявилася цілком гідною реакцією християнства на модернізм. І тому виникає закономірне питання: «Чи можна очікувати, що сучасна християнська традиція виявиться здатною дати адекватну відповідь на виклики постмодернізму»? Це питання залишається відкритим. Але якщо християнство як смислотворче ядро культури не хоче зійти нанівець, то воно може скористатися тим шансом, який

лежить саме в цьому напрямку. Прихильники християнства будуть праві не тоді, коли вони в черговий раз скажуть: «Ми попереджали», а тільки тоді, коли вони зможуть сказати: «Ми запобігли». Бо, як слушно сформулював Соловйов, «усе випробовується своєю протилежністю». А тому вихід з культурної кризи може полягати лише у взаємній проблематизації культурних протилежностей. Тільки так протилежності будуть по-справжньому враховувати одна одну й опиняться в такій ситуації, коли вони не зможуть плюралістично ігнорувати опонента й вступлять в справжню боротьбу.

Література:

1. Бердяев Н. А. О новом религиозном сознании / Н. А. Бердяев // Вопросы философии. – 1990. – № 2. – С. 108.
2. Гутов Е. В. Всеединство / Е. В. Гутов // Современный философский словарь. – Екатеринбург : Одиссей, 1996. – 605 с.
3. Зеньковский В. В. История русской философии : [в 2 т.] / В. В. Зеньковский. – Л. : Эго, 1991. – Т. 1, ч. 1. – 221 с.
4. Зеньковский В. В. Русские мыслители и Европа / Василий Васильевич Зеньковский ; [вступ. ст. В. Н. Жукова, М. А. Маслина ; подгот. текста и примеч. Р. К. Медведевой]. – М. : Республика, 2005. – 367, [1] с.
5. Соловьев В. С. О христианском единстве: [сб.] / Владимир Соловьев. – М. : Рудомино, 1994. – 334, [1] с.
6. Соловьев В. С. Соч. : в 2 т. / Владимир Сергеевич Соловьев ; [сост., общ. ред. А. Ф. Лосева, А. В. Гулыги ; вступ. ст. А. Ф. Лосева ; примеч. С. Л. Кравца, Н. А. Кормина]. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – 882 с.
7. Соловьев В. С. Соч. : в 2 т. / Владимир Сергеевич Соловьев ; [сост., общ. ред. А. Ф. Лосева, А. В. Гулыги ; вступ. ст. А. Ф. Лосева ; примеч. С. Л. Кравца, Н. А. Кормина]. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – 892 с.
8. Трубецкой Е. Н. Мирозерцание Владимира Соловьева / Е. Н. Трубецкой. – М. : Медиум, 1995. – 606 с.
9. Уткина Н. Ф. Тема всеединства в философии Вл. Соловьева / Н. Ф. Уткина // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 59–74.
10. Философы России XIX–XX столетий. Биографии, идеи, труды. – 4-е, перераб. и доп. / П. В. Алексеев. – М. : Академ. проект, 2002. – 1159, [1] с.